

4. Homski N. *Sintaksicheskie struktury // Novoe v lingvistike. Vyp. 2. – M.: Ínostr. lit-ra, 1962. – S. 412 – 527 – stätä*
5. Golev N. D. *Derivasia i motivasia kak formy oiazыkovlennoi determinasii: invarianty i varianty // Ocherki po lingvisticheckoi determinologii i derivatologii ruskogo iazyka: kolektivnaia monografiia / pod red. N. D. Goleva. – Barnaul: Ízd-vo Alt. un-ta, 1998. – S. 65-84 – stätä*
6. Murzin L. N. *Teks i ego vospriatie. – Sverdlovsk: Ízd-vo Ural. un-ta, 1991. – 172 s. – kniga*
7. Golev N. D., Saikova N. V. *Ízlojenie, parodia, perevod ... K osnovaniam derivasionnoi interpretasii vtorichnyh tekstov // Íazykovoie bytie cheloveka i etnosa: psiholingvistichecki i kognitivnyi aspekty: sb. statei / pod. red. V. A. Pişálnikovoi. – Barnaul, 2000. – S. 20-27 – stätä*
8. Verbiskaia M. V. *Teoria vtorichnyh tekstov: dis. ... d-ra filol. nauk. – Moskva, 2000. – 312 s. – disertasia*
9. Melnik N. V. *Derivasia ruskogo teksta: Lingvisticheckie i personologicheskie aspekty: monografiia. – Moskva: LENAND, 2014. – 280 s. – kniga*
10. Zemskaiia E. A. *Sítasia i vidy ee transformasii v zagolovkah sovremennyh gazet // Poetika. Stilistika. Íazyk i kúltura. – M.: Nauka, 1996. – S. 157 – 158 – stätä*
11. Mártánova Í.A. *Dialektika svertvyvania/razvertvyvania teksta pervoistochnika v tekste kinosenaria // Prinsip derivasii v istorii iazykoznanii i sovremennoi lingvistiki. – Perm: Ízd-vo Perm. un-ta, 1991. – S. 178 – 179 – stätä*
12. Agranovich N. B. *Vtorichnye teksty v komunikativno-kognitivnom aspekte: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – Moskva, 2006. – 23 s. – avtoreferat*
13. Markelova E. V. *Tipy tekstov-komentariev // Chelovek – komunikasia – teks. Vyp. 2. Ch. 2. – Barnaul: Ízd-vo Alt. un-ta, 1998. – S. 20 – 22 – stätä*
14. Golev N.D. *Obydennaia lingvopolitologia: problemy i perspektivy // Sovremennaia politicheskaiia lingvistika: tezisy Mejdunar. nauch. konf. (Ekaterinburg, 29.06–6.10.2011) / gl. red. A. P. Chudinov; FGBOU VPO «Ural. gos. ped. un-t». – Ekaterinburg, 2011. – S. 66 – 69 – stätä*
15. Bes M.V. *Aksiologicheskaiia sootnesennöst teksta informasionno-analiticheskoi stati i komentaria v virtuálnom prostranstve Runeta: dis. ... kand. filol. nauk. – Kemerovo, 2013. – 189 s. – disertasia*
16. Saveleva Í.V. *Variativnöst strategi tekstovospriatia i tekstoporozhdenia: lingvopersonologicheskii aspekt (na materiale tekstov politicheskikh internet-komentariev): dis. ... kand. filol. nauk. – Kemerovo, 2013. – 251 s. – disertasia*
17. Ionova S. V. *Approksimasia sodержania kak osnovnoie svoistvo vtorichnyh tekstov // Vestnik VolGU. Seria 2: Íazykoznanie. – Volgograd, 2005. №4. – S. 33-37 – stätä*
18. Perfilova N. P. *Metatekst v aspekte tekstovyh kategori. – Novosibirsk: Ízd-vo NGPU, 2006 - 285 s.*
19. Melnik N.V. *Derivatologicheskaiia interpretasia vtorichnyh tekstov raznyh tipov // Vestnik Cheläbinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologia. Ískustvovedenie. Vyp. 65, № 13 (267). – Cheläbinsk, 2012. – S. 69–73 – stätä*
20. Melnik N. V. *Derivatologicheskaiia i lingvopersonologicheskaiia interpretasia vtorichnogo teksta // Vestnik KemGU, №4. – Kemerovo, 2010. – S. 148-153 – stätä.*

МРНТИ 16.21.49

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7804.06>

Асқарова Г.С.,¹ Теменова Г.К.²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы, Қазақстан

ФРАЗЕОЛОГИЯ: ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ СОМАТИЗМДЕР

Аңдатпа

Соматикалық фразеологизмдер қай тілде болмасын жалпы фразеологиялық қордың көне әрі жиі жұмсалатын, танымдық функциясы тереңде жатқан танымдық мәні зор тіл бірліктерінің қатарына жатады. Қазақ және түрік тілдері түбі бір туыс болғанымен, бір-біріне лексикалық мағыналары сәйкес келсе де, контекстік қолданылуы, ерекшеліктері бар. Қазақ және түрік тілдеріндегі соматикалық фразеологизмдердің жалпы лексика-грамматикалық сипаттарына қатысты мәселелер қарастырылды. Қазақ және түрік тіліндегі соматикалық фразеологизмдердің басым көпшілігін етістік сөз табына қатысты болады. Қазақ және түрік тіліндегі соматизмдер көне түркі тілінен қалыптасып, бүгінгі күнге дейін өзінің көне элементтерін жоғалта қоймаған. Мақалада қазақ және түрік тілдеріндегі соматикалық фразеологизмдерді жинақтау, өзіндік белгілерін анықтау, ерекшеліктерін салыстыру, ортақ семантикалық өрістеріне сүйеніп, халықтың дүниетанымы, ой-сезімі, жалпы мәдениеті қарастырылды.

Түйін сөздер: түркі тілдері, соматизмдер, фразеология, семантика

Askarova G.,¹ Temenova G.²

¹ Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan

² Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

PHRASEOLOGY: SOMATISM IN KAZAKH AND TURKISH LANGUAGES

Abstract

Somatic phraseology is one of the oldest and most frequently used language units of the general phraseological fund in any language, which has a deep cognitive function. Issues related to the general lexical and grammatical features of somatic phraseology in the Kazakh and Turkish languages were considered. The vast majority of somatic phraseologies in the Kazakh and Turkish languages belong to the verb lexicon. Somatisms in the Kazakh and Turkish languages were formed from the ancient Turkic language and have not lost their ancient elements to this day. The aim of the article is to collect somatic phraseologies in the Kazakh and Turkish languages, to identify their features, to compare their features, to make a connection about the worldview, feelings and general culture of the people based on common semantic fields.

Keywords: turkic languages, somatisms, phraseology, semantics

Аскарова Г.С.,¹ Теменова Г.К.²

¹ Казахский Национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан

² Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

ФРАЗЕОЛОГИЯ: СОМАТИЗМЫ В КАЗАХСКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Соматическая фразеология - одна из старейших и наиболее часто используемых языковых единиц фразеологического фонда любого языка, обладающая глубокой познавательной функцией. В статье рассмотрены вопросы, связанные с общими лексико-грамматическими особенностями соматической фразеологии казахского и турецкого языков. Несмотря на то, что казахский и турецкий языки связаны между собой, их лексические значения совпадают, но они имеют контекстуальное использование и особенности. Подавляющее большинство соматических фразеологий в казахском и турецком языках относится к глагольной лексике. Соматизмы в казахском и турецком языках образовались из древнетюркского языка и до сих пор не утратили своих древних элементов. Цель статьи - собрать соматическую фразеологию казахского и турецкого языков, выявить их особенности, сравнить их особенности, установить связь о мировоззрении, чувствах и общей культуре людей на основе общих семантических полей.

Ключевые слова: тюркские языки, соматизмы, фразеология, семантика

Кіріспе. Жаһандану арқасында қазір халықаралық байланыс жан-жақты дамып, әлем халықтары тығыз қарым-қатынастың түрлі үлгісін көрсетуде. Тіларалық байланыс, соған орай, тіл білімінде жаңаша зерттеу арналары ашылып, біраз жұмыс атқарылған. Ал түбі бір түркі тілдерін салыстырмалы тәсілмен саралап, ерекшеліктерін анықтаған еңбектер болғанмен, жеткілікті деуге ерте сияқты. Тың салалары да, таныс дегенмен, түбегейлі шешемін таппаған мәселелер де баршылық.

Тіл-тілде фразеологизм жасауға ұйытқы сөз ретінде қатысып, тірек компонент қызметін атқаратын сөздер болады. «Тілдегі кез-келген сөз фразеологизмдерге ұйытқы сөз бола алмайды. Халықтың өзімен қоса жасасып келе жатқан байырғы сөздік қордағы сөздер ғана ұйытқы сөз бола алады [1, 198].

Мұндай сөздер ғасырлар бойы тілде қолданыла келе дамып, ауыспалы мағынада жұмсалып, көп мағыналық сипатқа ие болады. Фразеологизмдер жайлы еңбектерде соматикалық атаулардың тұрақты тіркес жасаудағы төтенше қызметтері көп айтылады. Дене мүшелері атауларының басым көпшілігі түркі тілдеріне ортақ. Бұл – олардың тарихтың терең қойнауынан бері қарай халықтың өзімен бірге жасасып келе жатқан байырғы көне сөздер екеніне бір дәлел.

Соматизмдердің фразеологизм жасауға қатысудағы ерекше қызметінің бір ұшы осындай сипатында жатса керек. Ауыспалы мағынада жұмсалатын туынды етістіктер жайлы да осыны айтуға болады

І.Кеңесбаевтың фразеологиялық сөздігі, қазақ әдеби тілінің түсіндірме сөздігі, түркиялық Ө.А.Ақсойдың *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, қазақша-түрікше және түсіндірмелі түрікше сөздіктер қолданылды.

Соматизмдерді алғашқы болып зерттегендердің бірі – фин ғалымы Ф.О.Вакк. Ол 1964 жылы эстон тіліндегі фразеологизмдерді зерттеуге арналған диссертациясында тұрақты тіркестер құрамында адам денесіне қатысты атаулардың үлкен орын алатынын, әрі мұндай тіркестердің кез келген тілде мол кездесетіндігін байқаған [2, 6].

Әдістеме. Соматизмдерге мән беріп, лингвистикалық салғастырмалы талдау жасаған отандық ғалымдар қатарында М.Х.Әбілғалиеваны, З.К. Ахметжанова мен Р.Е. Уалиханованы, Ж.К. Өміралиеваны атап өткен жөн. М.Х.Әбілғалиева (1992) қазақ және неміс тілдеріндегі соматикалық фразеологизмдердің құрылымы мен семантикасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды тауып зерттейді. З.К. Ахметжанова мен Р.Е. Уалиханова (1999) қазақ және орыс тілдеріндегі соматизмдерге кешенді талдау жасайды. Ж.К.Өміралиева (1999) гетеморфты тілдердегі (қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі) конвенционалды соматикалық фразеологизмдердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін анықтауға тырысады.

Түрік тілінде фразеологиялық құбылысты зерттеген Д. Аксан, О.А. Аксой (Ö.A. Aksoy), Л. Субаш (U.L. Subasi), Т. Доганай (T.Doganay), С. Эмир (S.Emir), М.Е. Сарачбашы, Искендер Пала, т.б. сынды ғалымдар бар.

Мақалада қолданылған әдістер: аталған тақырыпқа арналған еңбектерді саралау үшін аналитикалық, жинақтау әдісі, салыстырмалы талдау әдісі т.б.

Қазақ және түрік тіліндегі соматизмдер көне түркі тілінен қалыптасып, бүгінгі күнге дейін өзінің көне элементтерін жоғалта қоймаған. Соматизмдердің көбі бір не екі буынды болып келеді: *köz-göz, bac-baş, bet-çehre, жүз-үйіз, қол-kol, аяқ-ayaq, шап-şap, бел-bel, сан-bacak, тізе-diz, құлақ-kulak, мұрын-burun, ауыз-ağız, иық-omuz, саусақ-parmak, білек-bilek, мойын-boyun, тырнақ-tırnak, қарын-iç, кеуде-gövdе, тобық-toruk, төбе-tepe, табан-taban*. Бұдан байқалатыны, екі тілдегі соматизмдер бірін-бірі толық дерлік қайталайды.

Нәтижелер. Соматизмдердің семантикалық өрісі. Соматизмдердің семантикалық өрісі бір-біріне сәйкес келетін де, үлкен айырмашылықтары орын алатын түрлері де бар. Алайда салыстырмалы түрде алғанда, соматикалық құрылымдардың көбі бір-біріне ұқсас әрі сәйкес, яғни баламалы келеді.

Көптеген мақал-мәтелдердің көркемдік-стилистикалық келбеті сәйкес келеді, әрі құрамындағы функционалды қолданысқа еніп отырған соматизмдер де қазақ тілінде де, ағылшын тілінде де бір атаудағы соматизмдер болып отыр. Алайда айтар ойы бір әрі стильдік-эмоциялық рең белгісі сәйкес мәтіндік (мақал-мәтел) бірліктердің қолданысындағы соматизмдердің кейде айырмашылығы, олардың салыстырмалы-қосарлы байланысы байқалады. Мәселен, *kalр – жүрек, göniil, can – көңіл, жан* комбинацияларының реттілік сипаты байқалады.

Анатомиялық атаулардың жалпы фразеологизм тудырудағы қызметі ерекше [1, 198].

Екі тілде де *bac, көз, құлақ, қол, аяқ*, т.б. сөздермен келетін фразеологизм өте көп. Бұл сөздер, әсіресе түрік тілінде екі сыңарлы фразеологизм жасауға өте белсенді қатысады.

Мәселен, *bac* 80-ге жуық бейнелі тіркеске негіз болса, қазақ тілінде мұның қатысымен жасалған 50-ден аса екі сыңарлы фразеологизм бар. Сондай-ақ, *ауыз* түрік тілінде 42, қазақ тілінде 27, *аяқ* түрікшеде – 32, қазақшада – 19, *көз* түрікшеде – 66, қазақшада – 45 екі сыңарлы фразеологизм жасауға қатысады екен.

Ғалым Ә.Болғанбаев қазақ тіліндегі фразеологизмдерді жинақтау барысында: «Анатомиялық атаулар негізгі сөздік қорға жататындықтан, көп мағыналы, туынды жаңа сөз жасауға соншама бейімділігімен ғана сипатталмайды, сонымен бірге тұрақты тіркестер жасаудағы белсенді қызметімен де айрықша көзге түседі», – деп, соматизмдердің фразеология жасаудағы маңызын атап өтеді [1, 107].

Қазақ тілі фразеологизмдерін Ә.Болғанбайұлы мен Ғ.Қалиұлы *етістік мағыналы, сындық мағыналы, заттық мағыналы, үстеу мағыналы* деп төртке бөледі [1, 200]. Кейбір ғалымдар бұған *одағай тұлғалы, әр тарапты (модаль) сөздерден жасалған, сөйлеу дағдысында (итамп) қолданылатын фразеологизмдер* [3, 25 - 26] деген тағы үш түрін қосады. Басқа түркі тілдерінің фразеологизмдері жайлы жазылған еңбектерде де фразеологизмдердің сөз таптарына қатысы турасындағы пікірлер көп алшақ кетпейді.

Башқұрт тілі фразеологизмдерін З.Ураксин *зат есім түріндегі, сын есім түріндегі, етістік тұлғалы, үстеу, одағай және есімдік мәнді* деп бөледі [5, 54 - 82].

Я.Хертек тува тілінде *зат есім-фразеологизм,сын есім-фразеологизм, үстеу-фразеологизм, етістік-фразеологизм, одағай-фразеологизм* бар деп көрсетеді [6, 50].

О.А.Ақсой түрік тіліндегі фразеологизмдерді талдай келіп, былай тұжырым жасайды: «Сөз тіркесі түріндегі тұрақты тіркестер зат есімнің, сын есімнің не болмаса үстеудің қызметін атқарады» [16, 43].

Талқылау. Етістікті фразеологизмдер. Етістікті тіркестің жалпы түркі тілдерінде бірнеше түрі бары белгілі. Осының қай түрінде де болсын қалыптасқан фразеологизмдер екі тілде де жеткілікті.

Мысалы, *аяқ баспау, аяғы ауырлау, аяққа жармасу, аяғына міну, аяғы-аяғына жұқпау, аяғын құшу, аяқтан қағу, аяқсыз қалу, бетімен жайылу* т.б. Қай-қайсысының да есім сыңарлары әр түрлі формаларда тұрып қалыптасқан. Анықтап айтқанда, есім мен етістіктің байланысуына арқау болатын бүкіл септік түрлерінің қатысымен тұрақтанған тіркестер бар. Олар жай септеу үлгісінде тұратыны секілді, тәуелдеулі септеу түрінде де келе береді. Түрік тілінен мысалдар: *ayaq atmak, ayağa düşmek, ayağına dolanmak, ayağını bağlamak, ayakta kalmak, ağızdan karmak*, т.б.

Мәселен, қазақ және түрік тілдерінде есімнен етістік тудыратын өнімді жұрнақтардың бірі – да (-де, -та, -те, -ла, -ле). Түрік тілінде мұның -la, -le деген тек екі варианты ғана жұмсалады (-da, -de нұсқалары кей еліктеу сөздерден ғана етістік жасауға қатысады). Осы жұрнақ арқылы қазақ тілінде де, түрік тілінде де дене мүше атауларынан көптеген туынды етістіктер жасалады және олардың «басым көпшілігі тікелей сол мүшелердің тура мағыналарынан гөрі ауыспалы, жанама мағыналарын жиі білдіреді» [7, 231].

Бастау, аяқтау, қолдау, көздеу, мойындау, өкшелеу, қолқалау, тілдеу немесе түрік тіліндегі *başlamak* (бастау), *gözlemek* (көздеу), *göğüslemek* (кеуделеу, омыраулау), *otuzlamak* (нықтау), *çeneleşmek* (жақтау), *kollamak* (қолдау), *sırtlanmak* (арқалану) дегендердің туынды мағыналары олардың жасалуына негіз болып тұрған дене мүшелеріне тікелей қатысты емес.

Олай болатыны, екі тілде де есімнен етістік тудыратын -да (-la+n/ş) жұрнағы сөздің тура атауыштық мағынадағы түріне емес, қосымша туынды мағыналы түріне жалғанып тұр. Дене мүшелерінің атаулары (басқа сөздер де) көбіне көп мағыналы болып келеді. Бұл қоғамдық өмірмен бірге дамып отыратын тілдің өзіндік ішкі заңдылығының нәтижесі. «Сөздің сапа жағынан дамығандығын көрсететін бірден-бір белгі – сөздің көп мағыналылығы» [1, 98].

Қазақ тілі мен түрік тілінен материал жинақтау үстінде фразеологизм жасауға қатысатын етістіктердің де жалпы түркі тілдерінде көмекшілік қызметте жиі жұмалатын сөздер екені анықталды.

Белгілі түрколог А.М.Щербак амалдың өту сипатына қатысты суреттемелі формалар жасайтын түркі тілдеріне ортақ, көне түркі жазбаларында кездесетіндері бар біраз етістікті (30 шақты) атап көрсетеді [8, 134].

Түркі тілдерінде аналитикалық формант жасауға қатысатын осы көне етістіктердің ішінен қазақ тілінде *ал, біт(ір), жет, жібер, жүр, қой, қал, кел, кет, өт, сал, тұр, түс*, түрік тілінде *al, koy, kal, gel, git, geç, dur, dış* дегендер фразеологизм жасауға да белсенді қатысады.

Мәселен, қазақ тілінің Х томдық түсіндірме сөздігінде *ал* етістігі 95, *кел* 43, *біт* 14, *жет* 34, *жібер* 12, *жүр* 10, *қой* 27, *қал* 14, *кел* 42, *кет* 38, *сал* 65, түрік тілінің II томдық түсіндірме сөздігінде *al (ал)* 130, *koy (қой)* 34, *kal (қал)* 90, *gel (кел)* 95, *git (кет)* 40, *geç (өт)* 40, *dur (тұр)* 30, *dış (түс)* 90 екі сыңарлы ЕФ жасауға қатысатыны көрсетілген.

Қазақ тілінен мысалдар:

Замандастың *тілін* кім *алмайды*, мен ертіп бармақ болдым [1, 60]. Қартқожаның *есіне* шағала көл, Шәмкен *түсті* [2, 64]. Қуанышбектің ашуы *жырына* да *кірмейтін* секілденіп, Апалай ән салуға кіріседі [1, 467]. Бірақ айдалада жалғыз жортқан Итжемestің *қолынан* оның бірі де *келмейтін* еді [3, 9].

Түрік тілінен мысалдар:

Nem benim *gözüm* sizi *ısıtır* gibi oluyor [9, 117]. İhtimal ki, haline göre *tahsil* de *görmüş*[9, 42].

Қазақ және түрік фразеологизмдерінің сөз табына қатысы

Фразеологизмнің сөйлемдегі қызметі қай сөз табына сай келмесін, оның бойынан жалпы фразеологизмге тән сипаттар табылуға тиіс. Фразеологизм зерттеу нысаны ретінде сөз болғалы бері әртүрлі қырларынан сипатталып жүр. Бұл фразеологизмдердің ішкі әрі сыртқы формаларының күрделілігіне байланысты болса керек.

«Қазақ тіліндегі фразеологизмдердің сөз табына қатыстылығы жағынан ең көбі – етістік фразеологизмдер» [1, 201]. Материал жинақтау үстінде түрік тілінде де басқа түрлерге қарағанда, етістік мәнді фразеологизмдердің әлдеқайда мол екені анықталды. Осыған қарап, жалпы түркі тілдерінде фразеологизмнің ең көп ұшырасатыны етістік қызметіндегі тұрақты тіркестер деп тұжырым жасауға болады.

Қазақ тілі мен түрік тілінде белгілі бір қосымшалар арқылы есім сөзден жасалған туынды етістік бірі түбір, екіншісі жұрнақ – екі бөлшектен (компоненттен) тұрады. Фразеологизмдер де кемі екі компонентті болып келеді. *Көз+де, арқа+ла* немесе *көз жібер, арқа тұт* дегендердің алғашқы екеуі туынды етістік, кейінгі екеуі фразеологизм болғанмен, қай-қайсысы да екі бөлшекті. Бәрінің де алдыңғы бөлшектері есім сөз де, соңғылары тұтас тұлғаға етістіктік сипат беруші бірліктер. Осы соңғы бөлшектеріне қарап, олардың тілдегі қызметі етістікке тән екені аңғарылады.

Есімнен етістік тудырушы жұрнақ пен фразеологизм құрамындағы етістік бір қарағанда, бір-біріне ұқсамауы мүмкін. Өйткені, екеуінің формасы екі түрлі. Сол себепті де, әрине, ол екеуін тап бір деңгейге қою дұрыс бола қоймас, дегенмен, ұқсас сипаттарының бары да рас. «Әдетте, жұрнақ өз алдына жеке қолданылмайды және беретін конкретті мағынасы да жоқ» [10, 60].

Қорытынды. Жалпы екі тілдегі фразеологизм құрамына салыстырмалы талдау олардың компоненттерінің түрлері екі тілге ортақ болып келенін, бірінші сыңары ретінде екі тілде де ең көп қатысатыны дене мүшелерінің, дерексіз ұғымдардың, тұрмыстық бұйымдардың, қоршаған ортаға қатысты табиғат атаулары және бірқатар көмекші есімдер екенін көрсетті;

Екі тілдегі соматикалық фразеологизмдердің құраушы компоненттерімен қатар, олардың семантикалық құрылымында да ұқсастық көп, бірақ екі тілде бірін-бірі қайталамайтын, лексика-грамматикалық тұрғыдан ұқсас, айна-қатесіз қайталағанмен, мағыналық құрылымы, былайша айтқанда, лексика-семантикалық сипаты ерекшелік көрсетеді.

Ең бастысы екі тілдегі соматикалық фразеологизмдердің ішкі, сыртқы құрылымын салыстырып, тіл иесі халықтың ортақ дүниетанымын, ұлттық ойлау қабілет-бейімінің арнасы бір екенін аңғаруға болатындай.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Болғанбайұлы Ә., *Ғ.Қалиұлы. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы, «Санат», 1997. – 255 б.*

2 Вакк Ф.О. *О соматической фразеологии в современном эстонском языке: Автореферат: дис. канд. ... филол наук. – Таллинн, 1964.*

3 Смағұлова Г. *Фразеологизмдердің варианттылығы. Алматы, «Санат», 1996. – 127 б.*

4 Ураксин З.Г. *Фразеология бакирского языка. Москва, «Наука», 1975. – 192 б.*

5 Хертек Я.Ш. Фразеология современного тувинского языка. Кызыл, 1978. – 99 б.

6 Aksoy Ö.A.. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara, 1978. – 392 б.

7 Г. Смағұлова. Фразеологизмдердің варианттылығы. Алматы, «Санат», 1996. – 127 б.

8 Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков (глагол). Ленинград, «Наука», 1981. – 183 б.

9 Gencan T.N.. Dilbigisi. Ankara, Türk Dil Kurumu, 1978. – 650 б.

10 Дайрабекова Г. Сүйерқұл Б. Түркі жазба ескерткіштеріндегі қос сөздердің семантикалық ерекшеліктері // Хабаршы «Филология сериясы» №1 (71) 2020. – 162 б.

References:

1. Bolğanbaiұly Ä., Ğ.Qaliұly. Qazırgı qazaq tılınıñ leksikologiasy men frazeologiasy. Almaty, «Sanat», 1997. – 255 b.

2. Vakk F.O. O somaticheskoi frazeologi v sovremennom estonskom iazyke: Avtoferat: dis. kand. ... filol nauk. – Tallinn, 1964.

3. Смағұлова Г. Фразеологизмдердің варианттылығы. Алматы, «Санат», 1996. – 127 б.

4. Uraksin Z.G. Frazеologia başkirskogo iazyka. Moskva, «Nauka», 1975. – 192 b.

5. Hertek İa.Ş. Frazеologia sovremennogo tuvinskogo iazyka. Kyzyl, 1978. – 99 b.

6. Aksoy Ö.A.. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara, 1978. – 392 b.

7. G.Smağұlova. Frazеologizmderdñ varianttylyğy. Almaty, «Sanat», 1996. – 127 b.

8. Щербак А.М. Oчерки по сравnitelnoi morfologii türkskih iazykov (glagol). Leningrad, «Nauka», 1981. – 183 b.

9. Gencan T.N.. Dilbigisi. Ankara, Türk Dil Kurumu, 1978. – 650 b.

10. Dairabekova G. Süierqұл B. Türki jazba eskertkişterindegi qos sözderdñ semantikalыq ereкşelikteri // Habarşy «Filologia seriesy» №1 (71) 2020. – 162 b.

МРНТИ 16.00.00

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7804.07>

Әміржанова Н.С.¹

¹А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Алматы, Қазақстан

ТІЛ ЖӘНЕ СӨЗ СТИЛИСТИКАСЫНЫҢ ТІЛДІК ДИХОТОМИЯСЫ

Аңдатпа

Тіл қоғамдық құбылыс ретінде онтологиялық және гносеологиялық, прагматикалық аспектілерде зерттеу тілдің қазіргі ерекше қолданыстық мәнге ие болып отырған тұсында маңызды болып саналады. Қазіргі тілтанымның негізгі бағыттарының бірі тілдік құбылысты тек формалды жүйе ішінде ғана емес, әлеуметтік ортада қолданылатын қарым-қатынас құралы ретінде қарастыру болып табылады. Қарым-қатынас теориясында тілдік варианттылықтың басқа түрлерімен қатар функционалды стилистиканың типтерін де жоғарыда аталған салалар шеңберінде жүйелі, кешенді зерттеу қажеттігі байқалады. Себебі тіл қызметі мен қоғамдық сана түрлерінің өзара шынайы қатынасын тану үшін, тілдік тұлға мен ұжым санасындағы білімдер жүйесіне сәйкес қалыптасатын тіл және сөз стильдерін ажырату үшін стилистиканың лингвокогнитивтік негіздерін анықтап, жаңаша трактовка жасау керек. Сол арқылы тілдің мәдени-интеллектуалдық, коммуникативті-прагматикалық әлеуеті мен тілтұтынушылардың метакогнитивтік қабілетінің арақатынасы, тіл және сөз стильдерінің лингвокогнитивтік негіздері анықталады.

Түйін сөздер: сөз, тіл, стиль, стилистика, сөйлеу стилі, парадигма, синтагма

Amirzhanova N.¹

¹ Institute of linguistics. Baitursynova,
Almaty, Kazakhstan

LANGUAGE DICHOTOMY OF LANGUAGE AND WORD STYLISTICS

Abstract

The study of language as a social phenomenon in its ontological, epistemological, and pragmatic aspects is considered important at a time when language is gaining special applied significance. One of the main directions of modern linguistics is to consider the language phenomenon as a means of communication used not only within the formal system, but also in the social environment. In the theory of communication, along with other types of language variability, there is a need for a systematic, comprehensive study of types of functional stylistics within the above-mentioned areas. Because in order to